धान्येर्द्वं योज्यं । ॰इति चत्वारि ४ वेदब्रह्मणि मोदानं ५ वेश्यानाड्वेति दाटव, पूर्वोक्तस्य इत्यु भवेषु मोदशस्त्रम् । "भूम्यां दक्षु गुरवे दत्त्वा मन्त्रमन्त्र जपेत् । नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय ते नमः । चराचरस्य जगतो भूतभूताय वै नमः । एतोऽयं जनितः पूर्वं मर्त्यधर्माद्विजोत्तमः । तद्धर्मसम्बन्धादेव दिव्यदेहो भवाम्यहम् । चतुर्भिः कलशैर्भूयस्ततस्ते द्विजपुङ्गवाः । स्नानं कुर्युः प्रसन्नाश्च सर्वालंकारभूषिताः" । कलशैः कुम्भसमीपस्थितैरेव, स्नानं कृत्वा यजमानस्येति शेषः "देवस्येति मन्त्रेण स्थितस्य कनकासने । अद्य जातस्य तेऽङ्गानि अभिषेक्ष्यामहे वयम् । दिव्येनानेन वपुषा चिरञ्जीव सुखी भव । ततो हिरण्यगर्भं तं तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः" ।

हिरण्यनाभ पु॰ हिरण्यं नाभौ यस्य बहुव्री॰ । मेनाकपर्वते हेमच॰ ।

हिरण्मय हिरण्यस्य विकारः तदात्मकं वा मयट वेदे निपातात् मलोपः । १हिरण्यात्मके २सुवर्णविकारे च "हिरण्मयेन सविता रथेना" यजु॰ । ४१अ॰ सूर्यमन्त्रः "अथ य एष हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते" छान्दो॰ उ॰ ।

हिरण्यरेतस् पु॰ हिरण्यं रेतो यस्य । १वह्नौ २चित्रकवृक्षे च अमरः । अग्निरेतस्शब्दे दृश्यम् । ३सूर्ये मेदि॰ ४सुवर्णवृक्षे ५शिवे जटा॰ ।

यज्ञेनाग्नामवारयं यथा "यत्सीतं वीतिहोत्रेण वीर्यं सूक्तं पिनाकिना । तेनाक्रान्तोऽभवत् ब्रह्मन् ! मन्दतेजा हुताशनः" । "हुताशनोऽपि च भवाद् यत्र तत्र परिभ्रमन् । पञ्च वर्षसहस्राणि क्षुध्यास्ते हव्यभुक् ततः । मांसमस्योनि रक्तानि मेदोमज्जास्थिसंज्ञया । रोमाणि चाग्निरेताद्याः सर्वे जाता हिरण्यजाः । हिरण्यरेता लोकेऽस्मिन् विख्यातः पावकस्ततः" वामनपु॰ ५४अ॰ ।

हिरण्यवर्णा स्त्री हिरण्यस्येव वर्णो यस्याः । १नदीभेदे हेमच॰ २हेमतुल्यवर्णयुते त्रि॰ "हिरण्यवर्णां हरिणीम्" श्रीसू॰

हिरण्यवाह(हु) हिरण्यं वाहयति प्रापयति भक्तान् हिरण्यवर्णो वाह्वारव वा यस्य । १महादेवे २गोपे नटभेदे च अमरः ।

हिरण्याक्ष पु॰ कश्यपस्य पुत्रे दैत्यभेदे । हिरण्यकशिपुशब्दे दृश्यम् । स च वराहरूपेण विष्णुना हतः । "हतो हिरण्यकशिपुः हरिणा सिंहरूपिणा । हिरण्याक्षो धरोद्धारे बिभ्रता शौकरं वपुः" भाग॰ ७ १अ॰ ।

हिरण्याश्व पु॰ हिरण्यनिर्मितोऽश्वः । तुलादिषोडशमहादानमध्ये दानार्थं स्वर्णादिना १कल्पितेऽश्वे २तद्दाने च । "अथातः संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम् । यस्य प्रसादाद्धनधान्यफलमश्नुते । पुण्यं तिथिमथ सद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । सौवर्णाश्वाङ्गं कुर्यात् तत्पुरुषदानवत् । अतिसमग्रपक्षस्तोमूर्णाच्छादनादिकम् । स्वल्पेऽप्येकाग्निमत् कुर्याद्वेमयाजिनस्य बुधः" अत्रादिशब्देन देशकालवृद्धिश्राद्धविवाहादिपुजा गुरुऋत्विग्वरणमण्डपकेदानवेदिकापरिच्छदलेखमण्डितानतोरणध्वजकाधिवासनादि मत्स्यपुराणोक्ततुलापुरुषदानविधिना कर्तव्यम्, स्वल्पेऽप्येकाग्निमदिति, व्याख्यातं "स्थापयेद्वेदमध्ये तु कृष्णाजिनतिलोपरि" कृष्णाजिनविहितद्रोणपरिमिततिलोपरीति विज्ञेयम् । "कौशेयकल्पसंवीतं कारयेद्वेमयाजिनम् । यत्कृतस्त्रिगुणादूर्द्ध्वं मासकल्पस्तु बुधः । पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनैः । पूर्णकुम्भाष्टकोपेतं माल्यफलसंयुतम् । शय्यां सोपस्करान्तर्द्धसमार्त्तखसंयुतम्" । शय्योपस्करा विविधास्तरणोपधानवस्त्रफलपुष्पकङ्कुमकर्पूरागुरुचन्दनताम्बूलदर्पणकङ्कतिकाचामरव्यजनासनपतद्ग्रहस्थितपात्रासिसुष्टिकोपानहयुगलताम्रघटिकादिजलपात्रटोपिकावितानादयः । मार्त्तखसंयुतामिति, उपर्याच्छादनार्थं सौवर्णमत्स्यं कुर्यादित्यर्थः । स्वर्णलक्षणमुक्तं ब्रह्माण्डदाने "ततः सर्वौषधिस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः । इमन्त्रयारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः" । इहापि पूर्वेद्युरधिवासनं विधाय द्वितीयदिवसे पूर्ववत् पुण्याहवाचनादिपूर्णाहुतिपर्यन्तं कर्म, गुरुः समापयेत् । अथ सर्वौषधिजलस्नातः शुक्लाम्बरो यजमानस्त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य वक्ष्यमाणमन्त्रमुच्चारयेत् । "नमस्ते सर्वदेवेश ! वेदाहरणसम्पट ! । वाजिरूपेण मामस्मात् पाहि संसारसागरात् । त्वमेव शुद्धा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्करम् । यस्मात् भ्रमयसे लोकानतः पाहि सनातन ! । एवमुच्चार्य गुरवे तमश्वं विनिवेदयेत् । दत्त्वा पापक्षयाद्ब्रह्मानोलोकमभ्येति शाश्वतम् । गोभिर्विभवतः सर्वानृत्विजश्चाभिपूजयेत् । सर्वधान्योपकरणं गुरवे विनिवेदयेत । सर्वं शय्यादिकं दत्त्वा मुच्यतातैवमेव हि । पुराणश्रवणं तद्वत् कारयेद्भोजनादतु" । दानवाक्यस्य पूर्ववदनुसन्धेयम्, अनुकल्पेषु सुवर्णं दक्षिणेति, यथाशक्ति सुवर्णदक्षिणया, विभवतः स्वविभवानुसारेण सर्वान् षट्साटीकृत्विजश्च गोभिः पूजयेत्, सर्वधान्योपकरणमिति विनियोगात्